

INSTITUTE OF LITHUANIAN HISTORY

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

1992

VILNIUS 1994

INSTITUT FÜR LITAUISCHE GESCHICHTE

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

1992

VILNIUS 1994

ИНСТИТУТ ИСТОРИИ ЛИТВЫ

ЕЖЕГОДНИК
ИСТОРИИ
ЛИТВЫ

Год 1992

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS

1992 metai

VILNIUS . MOKSLO IR ENCIKLOPEDIJŲ LEIDYKLA 1994

UDK 947.45
Li 237

Redakcinė komisija:

V. MERKYS (pirm.), A. TYLA (pirm. pavaduotojas), A. EIDINTAS, V. KAZAKEVIČIUS,
V. MILIUS, L. MULEVICIUS I, G. RUDIS, R. STRAZDŪNAITĖ (sekretorė)

Redakcijos adresas:
T. Kosciuskos 30, 2600 Vilnius

Išleista pagal Lietuvos istorijos instituto užsakymą

NASTAZIJA KAIRIUKSTYTE

**VOKIEČIŲ ATVEŽTI RUSAI LIETUVOJE II PASAULINIO
KARO IR PIRMAISIAIS POKARIO METAIS**

Nuo pirmųjų II pasaulinio karo dienų Lietuva, kaip artima SSRS ir Vokietijos kaimynė, buvo įtraukta į karo sūkurį. Netrukus minėtos valstybės okupavo ją, ir susidarė palankios sąlygos Lietuvoje apsigyventi okupantams, t. y. Vokietijos ir SSRS piliečiams.

II pasaulinio karo bei pirmaisiais pokario metais vokiečių ir ypač rusų tautybės žmonių skaičius priklausomai nuo to laikotarpio aplinkybių net kelis kartus didėjo bei mažėjo. Antai 1940—1941 m. rusų Lietuvoje padaugėjo dėl atvykusių iš SSRS Raudonosios armijos karių, jų šeimų bei kitų civilių asmenų, o 1941 m., prasidėjus vokiečių okupacijai, nemaža minėtų kategorijų SSRS piliečių evakavosi. Nuo 1942 m. pabaigos rusų Lietuvoje ėmė daugėti, nes vokiečiai, ypač iš rytinių SSRS rajonų, evakavo ne tik karo belaisvius, bet ir civilius žmones. 1944—1945 m. vyko masinė vokiečių atvežtų žmonių reevakuacija. Baigiantis II pasauliniam karui ir po jo dėl Lietuvos aneksijos vėl susidarė palankios sąlygos čia apsigyventi civiliams asmenims, be to, dislokuota nemaža SSRS kariuomenės. Dėl daugiau kaip 4 dešimtmečius trukusios intensyvios migracijos rusai Lietuvoje tapo didžiausia tautine mažuma. 1923 ir 1925 m. Lietuvos gyventojų, išskyrus Vilniaus kraštą, surašymo duomenimis, buvo užregistruota 50,7 tūkst. rusų, kurie sudarė 2,4% visų Lietuvos gyventojų¹, o 1989 m. surašymo duomenimis,— 344,5 tūkst., arba 9,4%².

Kai kuriais sovietmečio metais rusų skaičius Lietuvoje nebuvo žinomas, be to, ir esantys duomenys netikslūs, nes neįtraukdavo karių, jų šeimų bei kitų asmenų. Tai rodo 1944 09 10 visiškai slaptas Lietuvos SSR vidaus reikalų liaudies komisaro J. Bartašiūno raštas Lietuvos SSR LKT pirmininkui M. Gedvilui. Jame sakoma, kad, registruojant Vilniaus miesto gyventojus, nebuvo įtraukti visi į Vilnių iš SSRS rytinių sričių atvykę asmenys, karių šeimos ir kt.³

Iki šiol rusų, kaip Lietuvos tautinės mažumos, istorijos klausimai netyrinėti, nes buvo visiškai įslaptinti archyvų dokumentai, veikė sovietinė spaudos cenzūra ir kt.

Lietuvo valstybiniame archyve nedaug išlikę duomenų apie vokiečių į Lietuvą atvežtus SSRS piliečius. Šio archyvo R-622, R-626 fondų medžiagos dalį sudaro į Ukmergės, Marijampolės apskričių valsčius atvežtų

SSRS piliečių sąrašai, be to, yra įvairių duomenų apie Panevėžio aps. Naujamiesčio valsčiuje apgyvendintus SSRS piliečius. Tai vienintelis archyvo šaltinis, rodantis rusų karo pabėgėlių padėtį, kurią atspindi valsčiaus viršaičio, seniūnų susirašinėjimai, aukštesniųjų organų nurodymai, instrukcijos. Medžiagos apie šių SSRS piliečių reevakuaciją daugiausia sukaupta Lietuvos centrinio valstybės archyvo R-754 fondo 13 apyrašo bylose. Iš jose esančių pavienių dokumentų, papildant ir kitų Lietuvos archyvų medžiaga, galima atkurti šį procesą.

Remdamasi archyvų medžiaga, straipsnio autorė siekė atskleisti vienos iš tautinės mažumos grupių — rusų, kuriuos į Lietuvą evakavo vokiečiai, padėtį Lietuvoje ir jų reevakuaciją į gyventas iki karo vietas.

Rusai Lietuvoje vokiečių okupacijos metais

Okupuotuose kraštuose hitlerininkai savo tikslams naudojo ne tik materialinius išteklius, bet ir žmones. Vežė priverčiamiesiems darbams į Vokietiją, masiškai suiminėjo, žudė bei trėmė iš gimtųjų vietų. Daug žmonių ištremta iš rytinių SSRS sričių: Leningrado, Novgorodo, Vitebsko ir kt. Oficialiuose vokiečių dokumentuose jie vadinami karo pabėgėliais. Iš tikrųjų tai prievarta iš fronto veiksmų zonos ir kitų vietų iškelti žmonės. Vienas iš tokių karo pabėgėlių Jakovas Choltovas, buvęs Leningrado srities Detovičių rajono gyventojas, gyvenantis Ukmergės aps. Giedraičių valsčiuje, 1944 m. pasakojo: „Užėjus vokiečiams, partizanai sudegino mūsų kaimą. Tada vokiečiai evakavo visus Detovičių rajono žmones į Lietuvą“⁴. Lietuvoje buvo ir savavališkai atbėgusių SSRS piliečių, norėjusių išvengti karo veiksmų, bado. Daugiausia tokių pabėgėlių telkėsi Šiaurės Lietuvoje.

Dėl duomenų stokos negalima nurodyti tikslaus perkeltų iš SSRS žmonių, ypač savavališkai atbėgusiųjų, skaičiaus, nes nebuvo apskaitos. Nepavyko rasti ir perkeltų SSRS piliečių paskirstymo apskrityse duomenų. Be to, valsčių informacija irgi netiksli, nes ten neužregistruoti karo pabėgėliai, kuriuos tiesiai iš geležinkelio stočių darbams pasirinkdavo vokiečių repatriantai, valstybinių ūkių atstovai.

1944 03 03 duomenimis, į Pabaltijį iš SSRS buvo atvežta 273,0 tūkst. žmonių: iš jų į Estiją — 15,0 tūkst., į Latviją — 135,0 tūkst., į Lietuvą — 123,0 tūkst.⁵ Į Lietuvą atvežta daugiau, nes į šį skaičių neįtraukti vėliau evakuotieji. 1944 m. kovo viduryje vien į Panevėžį atvyko rusų ešelonas — paskutinis į šią geležinkelio stotį. Apskritis viršininko nurodymu toje apskrityje turėjo būti apgyvendinta 1,3 tūkst. minėtu ešelonu evakuotų rusų bei kitų tautybių žmonių⁶. Į nurodytą bendrą evakuotųjų skaičių neįtraukti tie SSRS civiliai gyventojai, kurie apgyvendinti lageriuose. Vienas tokių lagerių 1943 m. vasarą reorganizuotas Alytuje: vietoj buvusių karo belaisvių čia apgyvendino civilius žmones, atvežtus iš rytinių SSRS rajonų. Nuo 1943 m. vasaros iki 1944 m. birželio per jį praėjo 200,0 tūkst. žmonių⁷.

Evakuoti SSRS piliečiai buvo paskirstyti po visas apskritis ir miestus. 1944 01 11 duomenimis, Panevėžio apygardoje (jai priklausė Panevėžys,

Biržų, Panevėžio, Rokiškio, Ukmergės, Utenos, Zarasų apskritys) buvo 50,0 tūkst. evakuotų SSRS piliečių⁸. Taigi šios apygardos apskritims ir miestui vidutiniškai teko po 7,0 tūkst. atvežtųjų. Tačiau Panevėžio ir kitų apygardų apskrityse žmonės buvo paskirstyti netolygiai. 1945 07 24 Tauragės apskrities VK duomenimis, į apskritį atvežta 10,0 tūkst. SSRS piliečių⁹. 1944 03 20 Švenčionių apskrityje, be Tverėčiaus valsčiaus, apgyvendinta daugiau kaip 11,8 tūkst. evakuotųjų¹⁰. SSRS piliečiai apskričių valsčiuose buvo paskirstyti nevienodai: 1944 m. Trakų apskrities Vievio valsčiuje — 1,4 tūkst., Trakų ir Rūdiškių — po 0,6 tūkst., Aukštadvario — 0,5 tūkst., Žaslių — 0,4 tūkst., Semeliškių — 0,3 tūkst. rusų karo pabėgėlių¹¹. Dar nevienodžiau paskirstyti Švenčionių apskrities valsčiuose: Adutiškio ir Vidžių apgyvendinta po 2,1 tūkst., Švenčionių — 1,5 tūkst., Pabradės ir Mielagėnų — po 1,2 tūkst., Joniškio — 1,1 tūkst., Ignalinos — 0,6 tūkst., Švenčionių ir Daugėlišio — po 0,5 tūkst. žmonių¹² ir t. t. Ukmergės apskrities valsčiuose daugiausia SSRS piliečių įkurdinta Kurklių valsčiuje — 485, o mažiausiai Žemaitkiemio — 136 žmonės¹³.

Vokiečių atvežtus SSRS piliečius daugiausia sudarė rusai, nors buvo ir kitų tautybių žmonių (ukrainiečių, baltarusių, latvių, lietuvių), bet jų nedaug — pavieniai asmenys.

Didžioji atvežtų žmonių dalis buvo iš Leningrado, Novgorodo, Psکو, Vitebsko, Kalinino sričių, pasitaikė ir iš kitur: Minsko, Smolensko, Mogiliovo ir kt. sričių.

Kadangi vokiečiai evakavo ištisus kaimus, rajonus, tai ir evakuotuosius sudarė dažniausiai šeimos, pavienių nedaug. Pagal SSRS piliečių sąrašus, parengtus 1944 m. gegužės—birželio mėn., 11-oje Ukmergės apskrities valsčių buvo 3124 žmonės: iš jų 1284 šeimų nariai ir tik 232 pavieniai asmenys¹⁴. Šeimas sudarė įvairaus amžiaus žmonės — nuo kelių mėnesių kūdikių iki visai nusenusių, 90 ir daugiau metų. Šeimų narių skaičius įvairus: kai kuriose buvo po 2 asmenis, kitose — 8—10 žmonių. Apskritai vyravo 3—5 asmenų šeimos.

Karo pabėgėliai — daugiausia moterys ir vaikai. 1943 m. pabaigoje Panevėžio aps. Naujamiesčio valsčiuje iš 913 apgyvendintų SSRS piliečių 597 buvo moterys, kurios sudarė 67% į šį valsčių atvežtų žmonių, 323 mažamečiai, ne vyresni kaip 12 metų, ir 142 vaikai nuo 12 iki 16 m. Be to, 235 seni ir ligoti asmenys¹⁵ kartu su vaikais sudarė apie 78% visų šio valsčiaus karo pabėgėlių. Ukmergės aps. Veprių valsčiuje iš 226 atvežtųjų 83 buvo vaikai nuo 0,6 iki 10 m., 23 invalidai ir 30 asmenų 60 ir daugiau metų. Nerasta informacijos apie kitų apskričių valsčių evakuotus SSRS piliečius, bet iš reevakuacijos duomenų galima spręsti, kad ir ten daugumą sudarė moterys ir vaikai.

Buvo stengiamasi visus rusų karo pabėgėlius aprūpinti gyvenamuoju būstu. O tai padaryti nelengva. Ypač didelių sunkumų patyrė daugelis ūkininkų, pas kuriuos apgyvendino gausias rusų šeimas. Dėl to ūkininkai, patekę į nelengvą padėtį, skundėsi valsčių viršaičiams, apskričių viršininkams. Vieną tokį skundą 1943 m. rudenį Naujamiesčio valsčiaus viršaičiui parašė Ona Sereikienė iš Niaukonių k., turėjusi 40 ha žemės. Šeimą sudarė 5 žmonės: be jos, 2 dukterys ir 2 samdiniai. Ūkyje apgyvendino 6 asmenų rusų karo pabėgėlių šeimą, kurioje nebuvo nė vieno

darbingo žmogaus: tėvai seni ir invalidai, o iš 4 vaikų vyriausias — trylikametis. O Sereikienė rašė: „Mums tai yra labai sunku ir neįmanoma tokią šeimą maitinti ir dar samdyti darbininkus, mokant jiems didelius atlyginimus. O dar, be to, ir samdiniai nenori būti, nes mažos paliko patalpos, nes tėra vienas kambarys ir virtuvė“¹⁶. Prašo iškeldinti juos. Prašymas buvo patenkintas, ir 1944 m. pradžioje šiai šeimai buvo nurodyta apsigyventi Vyburių kaime pas Uršulę Kiaunienę, kuri turėjo 30 ha žemės. Jos šeimą sudarė 6 asmenys. U. Kiaunienė nenorėjo priimti rusų šeimos ir rašė valsčiaus viršaičiui, jog jos gyvenamosios patalpos nedidelės. Už tai, kad neįsileido rusų šeimos, buvo nubausta 3 paromis arešto ir 25 Rb bauda¹⁷. 1944 m. kovo mėn. Naujamiesčio viršaitis gavo Juozo Kuodžio iš Mazgaigalio k. skundą. Jis prašė viršaitį iškeldinti 4 asmenų rusų šeimą, nes negali jos išlaikyti: turi tik 11 ha žemės, be to, jo paties šeima iš 4 asmenų, ir yra tik vienas gyvenamasis kambarys, todėl turi gyventi kartu su rusų šeima¹⁸. J. Kuodžio prašymas buvo patenkintas. Pasitaikė ir tokių ūkininkų, kurie prašė tik sumažinti apgyvendintų rusų skaičių. Tai nelengvai sprendžiamas klausimas, nes daugelis rusų šeimų norėjo gyventi kartu. Buvo atvejų, kai ūkininkai, pasiprašę vokiečių kareivių pagalbos, iškeldindavo rusų šeimas. Ūkininkų skundai ir veiksmai paskatino Panevėžio apskrities viršininką kreiptis į valsčių viršaičius. 1943 m. lapkričio mėn. jis rašė: „Ūkininkai nusiskundžia, kad rusų pabėgėliai ešą jiems netiksliai paskirstomi. Nurodoma, kad smulkūs ūkininkai, kurie turi nemažas savo šeimas ir kurie patalpų atžvilgiu buvo labai suvaržyti, turi priimti kartais gana skaitlingas pabėgėlių šeimas, tuo tarpu pasitaiko, kad stambesnieji ūkininkai, gyvenę palankesnėse sąlygose, pabėgėlių visai negavę“¹⁹.

Dalį nusenusių, ypač vienišų žmonių, invalidų apgyvendino prieglaudose. 1944 m. pradžioje iš Naujamiesčio valsčiaus į prieglaudą nusiųsta 23 rusai.

Ir rusai skundėsi dėl gyvenamojo būsto: mažos gyvenamosios patalpos, negali naudotis virtuve ir kt. Valdžios pareigūnai nurodė rusų pabėgėlius aprūpinti malkomis, bet nurodymas, matyt, buvo blogai vykdomas, todėl dalis jų skundėsi dėl šaltų, mažai kūrenamų gyvenamųjų patalpų.

Karo metais visiems Lietuvos gyventojams viena opiausių buvo mitybos problema. Ne tik miesto, bet daugeliui ir kaimo gyventojų trūko maisto produktų, kurių didelę dalį kaip prievolę ūkininkai turėjo atiduoti vokiečiams. Be to, pagal valdžios pareigūnų nurodymus valstiečiai privalėjo maitinti pas juos apgyvendintus SSRS piliečius tol, kol bus išspręstas jų mitybos klausimas. O tai ūkininkams buvo itin nelengva. 1943 12 18 Naujamiesčio valsčiaus viršaitis Panevėžio apskrities viršininkui rašė: „Iš tikrųjų vidutiniam ūkininkui išmaitinti 5—8 asmenų šeimą yra sunku, nors jų tarpe ir būtų 2—3 darbingi“²⁰. Nuo 1944 m. pradžios rusų karo pabėgėlių maitinimą įskaitydavo į pyliavas, tačiau tai kartais tik iš dalies padengė ūkininkų nuostolius.

Nedarbingiems evakuotiems asmenims turėjo būti duotos maisto kortelės. Valsčiai jų gaudavo mažai arba visai negaudavo ir privalėjo žmones maitinti iš savo išteklių. 1944 01 28 žemės ūkio generalinis tarėjas

Panevėžio apskrities viršininkui nurodė, kad visus darbingus karo pabėgėlius kaip darbo jėgą privalo išlaikyti ūkiai, o nedarbingus (iki 10 m. vaikus) ir fiziškai nepajėgius aprūpinti maistu ūkių prievolių sąskaita²¹. Dirbantiems miestuose, įmonėse ar ūkiuose, jei šie neaprūpina žemės ūkio produktais, duodamos maisto kortelės kaip Lietuvos gyventojams. Dirbantys mieste ir pramonės įmonėse asmenys mėsos privalėjo gauti dvigubai daugiau, negu nustatyta pagal korteles. Nedarbingiems išlaikyti numatyta metams skirti 70 kg grūdų, daugiau kaip metų vaikams — mėsos, iki 4 m. kasdien — po pusę litro nenugriebto pieno, kitiems — po trečdalį litro nugriebto²². Pagal miestiečių kortelių normas skyrė druskos. Kaip vykdė šiuos žemės ūkio generalinio tarėjo nurodymus, archyvuose duomenų neaptikta.

Aprūpinant maisto produktais, išimčių darė tiems, kurie kovojo su bolševikais, tarnavo vokiečių kariuomenėje, policijoje. Mirus minėtos kategorijos asmenims, rūpinosi jų šeimos nariais.

Kai kurie SSRS piliečiai į Lietuvą atsigabeno įvairių materialinių gėrybių: grūdų, žemės ūkio inventoriaus, gyvulių. Traukdamiesi iš fronto zonos, dalį turto paėmė vokiečiai. 1944 m. pavasarį apskričių viršininkams nurodyta karo pabėgėliams, turintiems pažymėjimus dėl paimto iš jų turto, apmokėti pinigais.

Nerasta duomenų, kaip evakuotieji naudojami atsivežtu turto, bet ūkininkams nurodyta prižiūrėti pabėgėlių gyvulius ir naudotis kaip savais. Į mėsos prievolę galėjo atiduoti tik visai menkaverčius²³.

Įvairiomis priemonėmis siekta įdarbinti kuo daugiau evakuotų SSRS piliečių. Dėl to darbas akylai stebėjo, kaip jie įdarbinami, ir ne kartą nurodė valsčių viršaičiams tikrinti, ar rusai tinkami darbui, ar karo pabėgėlių iš tikrųjų reikia ūkiams, ir kt. Viršaičiai nedelsiant turėjo pranešti apie nedirbančius, kad juos nusiųstų į darbą. Atvežtųjų vengimą dirbti laikė sabotazu, ir už tai galėjo būti baudžiama.

Kai kuriuose valsčiuose apgyvendino nedaug darbingų SSRS piliečių. 1944 06 01 duomenimis, Ukmergės aps. Veprių valsčiuje iš 226 rusų karo pabėgėlių darbams tiko 40%, Panevėžio aps. Naujamiesčio valsčiuje — 35%. Čia prie darbingų žmonių priskirti 142 vaikai 12—16 metų. Kaip kituose valsčiuose pasiskirstę šie asmenys, duomenų nepavyko rasti. Tačiau iš kitų kriterijų galima spręsti, kad darbingi žmonės nesudarė evakuotų SSRS piliečių daugumos. Vienas tokių kriterijų — SSRS piliečių tinkamumas priverstiniam darbams Vokietijoje. Kai 1944 m. vasario 22—kovo 17 d. rusų karo pabėgėlius atrinkinėjo darbams į Reichą, Trakų valsčiuje iš 280 tiko 19, Kaišiadorių valsčiuje — iš 520 — 53, Žaslių — iš 412 — 20 ir t. t.²⁴ Nedaugelis darbams į Vokietiją tiko ir iš Švenčionių apskrities valsčiuose apgyvendintų asmenų. 1944 m. pavasarį Švenčionių valsčiuje iš 912 žmonių tinkami atrinkti 6, Ignalinos valsčiuje — iš 460 — 13, Pabradės valsčiuje — iš 659 — 13 ir t. t.²⁵ Vilniaus apygardoje buvo pakviesti atvykti 11 227 evakuoti asmenys atrinkti priverčiamiesiems darbams į Vokietiją. Atvyko 6049 žmonės, iš kurių tiko 459²⁶. Šie duomenys rodo, kad daugumos rusų karo pabėgėlių fizinė būklė buvo menka, nes į Vokietiją siuntė tik fiziškai stiprius ir sveikus. Rusų

karo pabėgėlių, išvežtų darbams į Reichą, neįskaitė kaip iš Lietuvos atvežtų asmenų. SSRS piliečius į Vokietiją vežė net atskirai nuo Lietuvos žmonių.

Rusų karo pabėgėliai Lietuvoje dirbo žemės ūkyje, durpynuose, miškuose, pramonės įmonėse, taisė kelius ir kt. Už darbą jiems mokėjo mažiau negu vietos gyventojams, o nuo 1943 12 23 darbo atlyginimo, mokesčių nuostatai galiojo kaip ir vietos žmonėms.

Kai kurie ūkininkai skundėsi menku evakuotų SSRS piliečių darbo našumu, vengimu dirbti ir kt. Tačiau buvo ir tokių atvejų, kai ūkininkai blogai maitino dirbančius karo pabėgėlius, o šie stengėsi nuo jų pabėgti, bet neturėjo teisės pasitraukti be ūkininko leidimo. Pakeisti gyvenamąją vietą jiems, kaip ir vietos gyventojams, buvo galima tik apskričių viršininkams bei valsčių viršaičiams leidus. Tačiau nemaža rusų dalis šių suvaržymų nepaisė. Iki 1944 01 19 Naujamiesčio valsčiuje į kitą vietą gyventi persikėlė 51 rusas, t. y. daugiau kaip 5% čia apgyvendintų SSRS piliečių²⁷.

Bet kokiu atveju žmonių perkėlimas, tremtis ar evakuavimas į svetimą šalį sukelia daug sunkių tiek materialinių, tiek dvasinių išgyvenimų. Todėl ir SSRS piliečiai, vokiečių evakuoti į Lietuvą, patyrė vargo; apie tai K. Rukšėnas rašė: „Išsklaidyti po vieną ar po du įvairiausiose vietovėse, nemokėdami kalbos, dažnai gyvendami daržinėse, klėtyse, arklidėse, net tvartuose su galvijais, maitinami kuo blogiausiai, net kiaulių jovalu, be to, nuo tamsos iki tamsos genami į darbus ir bet kokia dingstimi apdaužomi, jie dar labiau kentėjo“²⁸. Toks K. Rukšėno rusų gyvenimo aprašymas neatitiko tikrovės. Žinoma, nelengva buvo rusų padėtis Lietuvoje, bet čia iš bado nemirė nė vienas, kaip į Sibiro platybes ištremti Lietuvos gyventojai. Todėl, palyginus pokario metų Lietuvos tremtinių dalią Sibire, Vidurinėje Azijoje ir rusų karo pabėgėlių padėtį, pastarųjų ekonominė bei politinė situacija buvo geresnė.

Rusų reevakuacija iš Lietuvos SSR

Dar nepasibaigus II pasauliniam karui, SSRS vyriausybė susirūpino savo piliečių grąžinimu iš Raudonosios armijos dalinių užimtos teritorijos į buvusias jų gyvenamąsias vietas. Prie užimtos teritorijos jau nuo 1944 m. vasaros priklausė nemaža Lietuvos dalis.

1944 m. rugpjūčio mėn. SSRS rytinių sričių piliečių reevakuacijos reikalams Lietuvoje buvo paskirtas papulkininkis Charitonovas. 1944 08 18 Lietuvos SSR LKT priėmė nutarimą „Dėl kitų TSRS respublikų piliečių, reevakuojamų į senojo gyvenimo vietas, grįžimo organizavimo Lietuvos TSR teritorijoje“²⁹. Vykdamas šį nutarimą, imtasi organizacinių priemonių. Viena iš jų — Kaune, Naujojoje Vilnioje, Šiauliuose, Panevėžyje buvo įsteigti evakuacijos punktai. O pagal 1944 08 31 Lietuvos SSR LKT nutarimą toks punktas atsirado ir Švenčionėliuose³⁰. Evakuacijos, tiksliau reevakuacijos, punktų įgaliojimais buvo paskirti: Kauno — S. Dubovas, Naujosios Vilnios — V. Krylovas, Šiaulių — F. Borcovas, Panevėžio — S. Chachajevs, Švenčionėlių — Krutko. Tai vidaus reikalų žinybos

darbuotojai. Be šių punktų, Telšiuose veikė surinkimo-persiuntimo punktas, priklausantis sovietų kariniams daliniams. Taigi rusų karo pabėgėliai iš Lietuvos SSR galėjo išvykti per 6 punktus.

Evakuacijos punktuose buvo siekiama sudaryti kuo palankesnes sąlygas išvykstantiems. SSRS piliečiai ten gaudavo ne tik pastogę, bet buvo ir maitinami, daugiausia neturėję jokių maisto atsargų.

Nors vokiečių išvežtų rusų reevakuaciją buvo numatyta įvykdyti per kelis mėnesius, bet ji užtruko. 1944 08 18 Lietuvos SSR LKT nutarimu apskričių, miestų, valsčių vykdomųjų komitetų pirmininkai turėjo organizuoti ir iki mėnesio pabaigos baigti vežti SSRS piliečius į punktus, kad jie galėtų traukiniais išvykti į buvusias gyvenamąsias vietas. Vykdomieji komitetai šios užduoties neįvykdė, ir reevakuacija 1944 m. nebuvo baigta.

SSRS piliečių reevakuacijoje iš Lietuvos SSR teritorijos galima skirti du etapus. Pirmasis — 1944 metai, išsiskyrę didžiausiu išvykstančiųjų skaičiumi. Nuo 1944 m. rugpjūčio 18 iki gruodžio 20 d. iš Lietuvos SSR reevakuota 52,3 tūkst. rusų karo pabėgėlių³¹: 8,2 tūkst. vyrų, arba 15% visų išvykusiųjų, moterų — 20,1 tūkst., arba 40%, vaikų — 24,0 tūkst., arba 45%³². Daugiausia išvyko į Leningrado sritį — 9,6 tūkst., Kalinino — 8,5 tūkst., Vitebsko — 7,5 tūkst., Oriolo — 7,1 tūkst., Smolensko ir Minsko — po 6,6 tūkst., Mogiliovo — 6,1 tūkst. ir t. t.³³ Nerasta duomenų, kiek iš viso išvyko per 1944 metus, nes apie reevakuotuosius, kuriems padėjo Raudonosios armijos daliniai, informacijos neteikė. Be to, į apskaitą neįtraukti autotransportu į SSRS išvažiavę jos piliečiai.

Evakuacijos punktuose SSRS piliečiai pasiskirstė nevienodai. Per 18 dienų, t. y. nuo 1944 m. rugpjūčio 18 iki rugsėjo 4 d., per Naujosios Vilnios evakuacijos punktą išvyko daugiau kaip 8,0 tūkst. žmonių³⁴, per Švenčionėlių — 9,4 tūkst., o nuo 1944 m. rugpjūčio 20 iki rugsėjo 3 d. per Kauno punktą išvažiavo 1,2 tūkst. žmonių³⁵. Ši grupė išsiskyrė tuo, kad joje buvo 660 vaikų nuo vienerių iki 15 m., ir jie sudarė 55%. Be vaikų, evakavosi 485 moterys ir tik 15 senyvų vyrų³⁶.

Antrasis reevakuacijos etapas apėmė 1945—1946 m. Bet intensyviau ji vyko 1945 metais. Antrajam etapui būdinga tai, kad reevakuacijos reikalus perėmė Lietuvos SSR civilinė valdžia. Remiantis 1945 01 06 SSRS LKT nutarimu, prie Lietuvos SSR LKT buvo įkurtas Reevakuacijos reikalų skyrius. Jis turėjo vykdyti Lietuvos gyventojų, karo metais patekusių į Vokietiją ir kitas Vakarų Europos šalis, repatriaciją, taip pat vokiečių atgabentų rusų reevakuaciją iš Lietuvos SSR į rytinius SSRS rajonus.

1945 m. pavasarį Vilniuje, Kaune, Panevėžyje, Siauliuose ir Telšiuose reevakuojamiems bei repatrijuojantiems asmenims buvo įkurti priėmimo-paskirstymo punktai, o visose apskrityse, išskyrus tas, kuriose veikė priėmimo-paskirstymo punktai, — priėmimo-aprūpinimo punktai. Jie turėjo rūpintis priimti, paskirstyti išvykstančius į SSRS žmones, sudaryti jiems normalias gyvenimo sąlygas.

Sukūrus Reevakuacijos reikalų skyriui pavaldžius punktus, tapo nereikalingi iki šiol veikę evakuacijos punktai. Nerasta duomenų apie jų, išskyrus Panevėžio punktą (1945 04 10), panaikinimą. Kaip ir šis, jie,

matyt, nustojo gyvuoti 1945 m. pavasarį. Gegužės 20 d. likviduotas Telšių surinkimo-persiuntimo punktas³⁷.

SSRS piliečių reevakuacija pridarė Lietuvos SSR vyriausybei nemažą rūpesčių. Reikėjo organizuoti pervežimą iki buvusių gyvenamųjų vietovių, pasirūpinti maitinimu ir kt. Maitinimui punktai 1945 03 18 gavo 35 t miltų, 4 t kruopų, 6 t mėsos, 1,3 t riebalų, 0,7 t cukraus³⁸. Priėmimo-paskirstymo punktuose dalis išvykstančiųjų gavo vienkartinės pinigines pašalpas, drabužių iš amerikiečių dovanų.

Vienas sunkiausiai sprendžiamų uždavinių buvo vokiečių evakuotų rusų iš rytinių SSRS sričių registracija. Reikėjo žinoti, kiek tokių žmonių Lietuvoje yra, kiek iš jų nori grįžti namo ir kiek pasilikti, nes reevakuacija vyko savanoriškumo principu. Registruoti SSRS piliečius buvo nelengva, ir daugelio apskričių vykdomieji komitetai nesugebėjo Reevakuacijos reikalų skyriui pateikti numatytu laiku ir tikslios informacijos apie žmones. Pirmiausia registraciją sunkino pačių SSRS piliečių vengimas registruotis, nes jie nenorėjo būti gražinami į buvusias gyvenamąsias vietas. 1945 04 06 Reevakuacijos reikalų skyriaus atstovas J. Stančikas patikrino Alytaus apskrities SSRS piliečių registraciją ir nerado duomenų apie vokiečių atvežtus žmones. O apskrities vykdomojo komiteto pirmininkas V. Palevičius, aiškindamas tokią padėtį, nurodė iš valsčių negavęs žinių, nes visi karo pabėgėliai, nenorėdami grįžti į buvusias vietas, vengia registruotis, ir vykdomasis komitetas nieko konkretaus šiuo reikalu negalėjo padaryti. Ir dabar, t. y. 1945 m. pavasarį, neatsirado norinčių išvažiuoti³⁹. 1945 04 03 panašiai teisinosi ir Kauno apskrities vykdomojo komiteto pirmininkas: registruotis rusai eina nenoriai. Vieni jų aiškinosi, kad į buvusias gyvenamąsias vietas sutinką išvykti tik vasarą, kiti — kai baigsis karas, tretį visiškai atsisakė išvažiuoti. „Iki šiol,— kaip aiškino pirmininkas,— jie žemės neprašė. Dalis šių žmonių dirba tarybiniuose ūkiuose, MTS, MANP, įmonėse. Yra tokių, kurie nieko nedirba, o gyvena iš spekuliacijos. Daugeliui jų teikiamos pašalpos, lengvatos kaip karių šeimoms“⁴⁰. Labai nenoriai SSRS piliečiai registravosi ir Vilniaus apskrityje. 1945 m. pavasarį iš Šumsko valsčiaus užsirašė išvykti tik 27 asmenys⁴¹.

Buvo ir kitokių registracijos sunkumų. 1945 m. vasario mėn. Lietuvos SSR LKT pirmininko pavaduotojui V. Niunkai Utenos apskrities vykdomojo komiteto pirmininkas J. Palšys skundėsi, kad rusai neatvyksta į valsčius registruotis ir reikia važinėti po kaimus jų ieškoti, o žmonių, mokančių rusų kalbą, trūksta, todėl negalima išsiųsti daugiau jų registruoti⁴².

Daugelis SSRS piliečių žinojo, kad jų buvusios gyvenamosios vietos nusiaubtos: sudeginti trobesiai, ištrypti pasėliai, tranšėjų išvagoti laukai. Todėl čia, Lietuvoje, turėdami pastogę, darbą, ką valgyti, nenorėjo grįžti namo. Be to, iš esmės pasikeitė jų politinė padėtis. Dabartiniai rusai, o ir evakuotieji viešai sako: dabar mūsų valdžia. 1944 m. lapkričio 1 d. Telšių apskrities vykdomojo komiteto pirmininkas K. Zelvyš informaciniame laiške Lietuvos SSR LKT pirmininkui M. Gedvilui rašė: „Keršija vietiniams, skųsdami net į jokus žudymus neįsivėlusius žmones. Skundžia kareiviams ir NKVD, kurie viskuo tiki, ir bent vienas lietuvis nieko

negali paliudyti ar pasiteisinti“. Laiško autorius skundžiasi, jog nėra paros, kad kiekviename valsčiuje evakuoti rusai kartu su kareiviais ko neapiplėštų, ir prieš tai kovoti, ypač valsčių milicija, yra bebėgė⁴³. Panašių nusiskundimų gauta ir iš kitų apskričių. 1945 m. sausio 22 d. Kretingos apskrities vykdomojo komiteto pirmininkas V. Simonavičius M. Gedvilui rašė, jog vietos gyventojai pageidauja, kad reevakuacija būtų kuo greičiau įvykdyta, nes, karių padedami, žmones materialiai labai skriaudžia ir nemano greitai išvažiuoti⁴⁴.

Pasikeitė vokiečių į Lietuvą atvežtų rusų ne tik ekonominė, politinė, bet ir kalbinė padėtis. Beveik išnyko vokiečių okupacijos metais buvęs kalbos barjeras, juos dabar rusiškai suprato visose valdžios įstaigose. Rusų naudai pasikeitusi padėtis buvo bene viena iš svarbiausių priežasčių, skatinusi juos pasilikti Lietuvoje. 1945 m. vasario—kovo duomenimis, Biržų apskrityje iš 434 evakuotų iš SSRS piliečių atsisakė grįžti namo 145⁴⁵, Utenos apskrityje — iš 292 — 63⁴⁶, Panevėžio apskrityje — iš 449 — 220⁴⁷, Šiauliuose — iš 95 — 64⁴⁸ ir t. t. Daugelis SSRS piliečių tvirtai neapsisprendė, likti gyventi Lietuvoje ar išvykti, keitė savo nuomonę. O dėl to dažnai keitėsi ir išvažiuojančių bei norinčių pasilikti Lietuvoje skaičius. 1945 03 29 Reevakuacijos reikalų skyriaus viršininkas V. Mikalauskas informavo Įgaliotinio reevakuacijos reikalų valdybos prie SSRS LKT pavaduotoją generolą leitenantą G. Golubevą, kad Lietuvoje nori pasilikti 842 žmonės⁴⁹, o po mėnesio pasiūstais duomenimis, gyventi čia norėjo jau 1929 asmenys⁵⁰. 1945 10 08 tokių žmonių skaičius išaugo iki 2080⁵¹. Dėl SSRS piliečių apsisprendimo kaitaliojimo skundėsi ir Reevakuacijos skyriaus viršininkas A. Liskovas. 1945 m. vasarą Įgaliotinio reevakuacijos reikalų valdybos prie SSRS LKT pavaduotojui jis nurodė, kad sunku nustatyti tikslų išvykstančiųjų į buvusias gyvenamąsias vietas skaičių, nes repatriantai ne kartą keičia savo ketinimą, delsia išvažiuoti, prašė nurodyti tikslų nemokamo išvykimo laiką⁵². Šiam A. Liskovo prašymui Maskvoje nepritarta.

Registruoti SSRS piliečius ir organizuoti jų reevakuaciją trukdė naujų SSRS piliečių į Lietuvos SSR atvykimas, ypač iš Latvijos SSR ir Vokietijos. Visi SSRS piliečiai turėjo būti gražinami į buvusias gyvenamąsias vietas, tačiau pasitaikė atvejų, kai Tauragės, Kybartų patikrinimo-filtracijos punktai rytinių SSRS sričių žmones, grįžtančius iš Vokietijos, pasiūsdavo ne į SSRS respublikas, iš kurių vokiečiai juos išvežė, o į Lietuvos SSR priėmimo-paskirstymo punktus. Dalis šių SSRS piliečių buvo apgyvendinama Lietuvoje. 1945 06 21 Lietuvos SSR Liaudies Komisarų Tarybos pirmininko pavaduotojas D. Mamajevs kreipėsi į Lietuvos SSR vidaus reikalų liaudies komisarą J. Bartašiūną ir nurodė minėtiems punkтам siųsti SSRS piliečius į kitose SSRS sąjunginėse respublikose jų buvusias gyvenamąsias vietas⁵³. Pasitaikė ir tokių faktų, kai iš Vokietijos vežamus SSRS piliečius paliko Lietuvoje: antai 1945 08 26 Vilniaus geležinkelio stotyje, į kurią atvažiavusiam ešelone buvo 3 vagonai su SSRS piliečiais iš Leningrado, palydovai atkabino šiuos vagonus ir paliko. Taip žmonės atsidūrė be dokumentų, maisto, ir geležinkelininkams papildomų rūpesčių pridarė tolesnis jų pervežimas⁵⁴.

Reevakuojant SSRS piliečius, nemaža sunkumų sudarydavo vagonų stoka ir jų atsiuntimas į stotis ne laiku. Kai kurios šeimos su mažais vaikais, gyvuliais geležinkelio stotyje buvo priverstos laukti ne kelias dienas, o savaitę dvi. Kartais kalti buvo ir patys SSRS piliečiai, nes, dažnai keisdami išvykimo datą, trukdė laiku užsakyti reikalingą vagonų kiekį ir visus panaudoti. Štai 1945 m. balandžio mėn. SSRS piliečiams pervežti nepanaudota daugiau kaip 700 vagonų, o tai geležinkeliui padarė nemažų nuostolių, neleido racionaliai panaudoti vagonų. Taip atsitiko dėl to, kad Reevakuacijos reikalų skyrius prie Lietuvos SSR LKT, remdamasis Įgaliojimo repatriacijos reikalų valdybos prie SSRS LKT nurodymu dėl 9,3 tūkst. SSRS piliečių organizuoto reevakavimo iš Lietuvos SSR, pateikė geležinkelininkams paraišką, pagal kurią iš SSRS transporto liaudies komisariato gavo 15 ešelonų — 878 vagonus. O SSRS piliečiams pervežti buvo panaudota tik 113⁵⁵. Toks didžiulis betikslis vagonų prastovėjimas sukėlė susierzinimą Maskvoje. LKP(b) CK sekretoriui A. Sniečkui ir Lietuvos SSR LKT pirmininkui M. Gedvilui nurodyta nubausti kaltininkus. Tačiau greitai paaiškėjo, jog jų nėra. Reevakuacijos reikalų skyriaus prie Lietuvos SSR LKT viršininkas A. Liskovas, aiškindamasis dėl vagonų prastovėjimo, nurodė kelias priežastis: Telšiuose nepanaudoti 252 vagonai, nes kariniai daliniai išvežė norinčius vykti į SSRS žmones, dalies jų nepanaudojo dėl apskričių, valsčių vykdomųjų komitetų bei pačių išvykstančiųjų kaltės ir kt. Reevakuodami jie nederino savo veiksmų su Lietuvos SSR vyriausybe, tuo parodydami savo viršenybę.

SSRS piliečiai turėjo teisę išsivežti visa, ką atsigabeno į Lietuvą, ir tai, ką joje teisėtai įsigijo. Materialinių gėrybių išvežimas sudarė ne tik nemažą papildomą krūvį geležinkelininkams, bet ir sukėlė konfliktinių situacijų. Kad užkirstų kelią savavališkai išvežti gyvulius, Lietuvos SSR LKT 1944 10 29 priėmė potvarkį, kuriuo įpareigojo Lietuvos SSR vidaus reikalų liaudies komisarą J. Bartašiūną Šiaulių, Joniškio, Panevėžio, Naujosios Vilnios ir Švenčionių geležinkelio stotyse skubiai įsteigti kontrolės punktus⁵⁶. Apskričių vykdomieji komitetai privalėjo padėti kontrolės punktams patikrinti, ar išvykstantys į SSRS asmenys išsiveža savo gyvulius; priešingu atveju gyvulius turėjo konfiskuoti ir perduoti apskričių bei valsčių vykdomiesiems komitetams. Apie šių punktų įsteigimą ir darbą duomenų nerasta. Evakuacijos punktu, vykdomųjų komitetų darbuotojai užfiksavo neteisėtų gyvulių išvežimo atvejų. Nuo 1944 m. rugpjūčio 20 iki rugsėjo 3 d. Kauno evakuacijos punkte iš išvykstančių rusų atimta 5 arkliai, 5 karvės, kurias jie įsigijo neteisėtai ir neturėjo nuosavybę įrodančių dokumentų⁵⁷.

Konflikto atvejais SSRS piliečiai kreipdavosi į tose vietose esančią karinių dalinių vadovybę. Ir, šiai padedant, dažnai pavykdavo išvežti neteisėtai įsigytus gyvulius. „Evakuotieji gabenasi stiprius turtus ir, vykdant Jūsų nurodymą „neleisti išvežti be dokumento karvių, arklių“, labai retai milicijai pasiseka ką atimti, nes čia įsimaišo ne tik eiliniai kareiviai, bet ir kapitonai, majorai, net pulkininkai, į ką tenka ir man įsikšti ir vis viena „bylą pralaimėti“, nes grasinama pasielgti „kak s krimskimi tatarami“⁵⁸, — taip 1944 11 01 rašė M. Gedvilui Telšių apskri-

ties vykdomojo komiteto pirmininkas K. Želvys. Kai kurie reevakavę rusai vėl atvažiuodavo į Lietuvą ir supirkinėjo gyvulius, maisto produktus, spekuliuojo. Atidžiau nepatikrinę valsčių vykdomieji komitetai išdavinėjo pažymą, kad jie grįžta namo su savo gyvuliais, maisto produktais. Kartais atvykėliai ir pasidirbdavo fiktyvių valsčių pažymų. Plačiai buvo spekuliuojama Ukmergės apskrityje. Ten vidaus reikalų skyriaus darbuotojai visai nekovojo su šia „prekyba“, o užklaustas skyriaus viršininkas kapitonas Cesnakovas pareiškė tuo reikalu neturįs jokių nurodymų, ir net pats, išduodamas reikalingus dokumentus, padėjo kai kuriems rusams išvykti iš Lietuvos SSR. Lietuvos KP(b) Ukmergės apskrities komiteto sekretorius Tijunovas apskrities vykdomajam komitetui išreiškė nepasitenkinimą dėl mėginimo sutrukdyti šią „prekybą“⁵⁹. Panaši padėtis buvo ir kitose apskrityse. Dėl to rusai iš Lietuvos išsigabeno nemaža gyvulių: 1945 02 10—1947 01 01 — vien tik 1866 stambiuosius galvijus⁶⁰. Nuo 1944 m. rugpjūčio 18 iki rugsėjo 5 d. išvykstantieji per Švenčionėlių evakuacijos punktą išsivežė 267 arklius, 745 karves, 759 ožkas, 581 avį, 487 kiaules ir t. t.⁶¹, per Naujosios Vilnios punktą — 144 arklius, 500 karvių, 817 smulkesnių gyvulių⁶². Iki 1945 12 15 iš Biržų apskrities išvyko 628 rusai ir išsigabeno 8 arklius, 57 karves, 19 avių, 36 kiaules, 12 ožkų, 248 paukščius ir 96 t krovinių⁶³ ir kt. Šie duomenys rodo, kad rusai išvažiavo namo turtingesni negu atvyko į Lietuvą.

Nuo 1945 02 10 iki 1946 01 01 į rytinius SSRS rajonus išvyko 15 620 žmonių: 7450 vaikų, 6223 moterys ir 1947 vyrai⁶⁴. Reevakuacijos intensyvumu išsiskyrė 1945 m. birželis, per kurį iš Lietuvos SSR išvyko 3,7 tūkst. vokiečių atvežtų rusų⁶⁵. 1946 m., palyginti su 1945 m., išvykstančiųjų smarkiai sumažėjo. Jau 1946 03 09 Reevakuacijos reikalų skyriaus viršininkas A. Liskovas Rusijos SFSR perkėlimo valdybai prie LKT pranešė, kad reevakuacija iš esmės baigėsi, nes karo metais vokiečių atvežti žmonės praktiškai išvežti į rytines SSRS sritis, t. y. į buvusias jų gyvenamąsias vietas. Liko tik piliečiai, pareiškę norą gyventi Lietuvoje. Bet jeigu kai kurie pakeis nuomonę, t. y. norės grįžti į tėvynę, tam jokių kliūčių nebus, žmonės gaus reikalingą paramą⁶⁶. 1946 m. iš Lietuvos SSR išvyko 0,7 tūkst. žmonių, o 1947 m. ir vėliau į SSRS reevakavosi tik po keletą vokiečių atvežtų į Lietuvą rusų šeimų bei pavienių asmenų.

Tiek 1944-aisiais, tiek vėlesniais metais didžiausia rusų dalis išvyko į Leningrado, Vitebsko sritis, kiti — į Novgorodo, Pskovo, Oriolo, Velikiyje Lukų, Maskvos, Mogiliovo, Kalugos, Smolensko, Polocko ir kt. Negalutiniais duomenimis, 1944—1946 m. į SSRS reevakuota 68,6 tūkst. žmonių. Iš tikrųjų išvykusių rusų turėjo būti gerokai daugiau, nes į šį skaičių neįtraukta dalis žmonių, kuriuos reevakavo dislokuoti sovietų kariniai daliniai, bei išvykę autotransporto priemonėmis ir kitais būdais. Vienas iš tokių būdų — organizuotas darbininkų telkimas į statybas, pramonės įmones ir kitas liaudies ūkio šakas. 1944 12 05 SSRS LKT priėmė potvarkį dėl vokiečių išvežtų žmonių iš Rusijos SFSR rajonų verbavimo į tekstilės pramonės įmones. Remdamasi juo, Lietuvos SSR LKT 1945 12 31 priėmė nutarimą, pagal kurį SSRS tekstilės pramonės liaudies komisarriato įgaliotinis galėjo Lietuvoje šiai pramonės šakai verbuoti 3,0 tūkst.

darbininkų iš vokiečių karo metais atvežtų asmenų⁶⁷. Nerasta duomenų, kiek SSRS piliečių išvyko iš Lietuvos SSR organizuoto darbininkų telkimo būdu.

Per reevakuaciją, kaip ir per repatriaciją iš Vokietijos, šaukiamojo amžiaus vyrus siuntė ne į buvusias gyvenamąsias vietas, o į karinius komisariatų. Nuo 1944 10 20 iki 1945 03 15 pasiūsta 9,6 tūkst. vyrų⁶⁸, t. y. kas antras.

Kiek rusų reevakavosi iš atskirų apskričių bei miestų, tiksliai nežinoma dėl tų pačių priežasčių, kaip ir bendras reevakuavusių SSRS piliečių skaičius. Remiantis apytikriais Reevakuacijos reikalų skyriaus duomenimis, galima teigti, kad daugiausia rusų reevakuota iš Rokiškio apskrities. Iki 1945 12 15 iš čia išvyko 6,9 tūkst. žmonių⁶⁹. Iki 1945 05 15 iš Tauragės apskrities išvyko 4,0 tūkst., be to, 4,5 tūkst. žmonių išvežė kariniai daliniai⁷⁰. Iki 1945 01 25 iš Mažeikių apskrities į SSRS išvažiavo 2,7 tūkst. žmonių, iš kurių 1,7 tūkst.— vaikai⁷¹, ir t. t.

Pokario metais rusų Lietuvoje sparčiai daugėjo. Prie to, be abejo, prisidėjo ir atsisakę reevakuotis vokiečių atvežtieji. Iš lentelės matyti, kiek kai kuriose apskrityse padaugėjo rusų⁷².

Apskritis	1923 09 17		1946 01 01	
	R u s a i			
	tūkst.	% tarp apskrities gyventojų	tūkst.	% tarp apskrities gyventojų
Vilkaviškio	0,6	0,8	12,6	16,0
Kauno	5,7	5,8	10,8	10,0
Raseinių	1,5	1,4	3,9	4,0
Rokiškio	5,5	6,6	6,1	9,0
Utenos	4,9	4,5	8,3	9,0
Ukmergės	2,8	2,4	7,8	7,0

Sie duomenys rodo, kad kai kuriose apskrityse (Vilkaviškio, Kauno, Utenos ir kt.) rusų sparčiai padaugėjo. Padidėjo jų skaičius ir didžiuosiuose Lietuvos miestuose. Nerasta duomenų, kiek iš viso 1946 m. Lietuvoje buvo rusų tautybės žmonių.

Sovietmečiu rusai, kaip okupacinės šalies atstovai, Lietuvoje turėjo palankesnes sąlygas ekonominiams, buitiniams ir kitiems poreikiams tenkinti. Nepaisant kompetencijos, išsilavinimo, į daugelį svarbiausių Lietuvos valstybinių postų paskirti rusai.

1944 12 30 SSRS LKT priėmė potvarkį, įpareigojusį SSRS prokuratūrą ir SSRS teisingumo liaudies komisariatą užtikrinti teisėtą pretenziją SSRS piliečių, kurie vokiečių okupacijos metais dirbo bernais lietuvių, latvių ūkininkams⁷³. Tuo tikslu Lietuvos SSR LKT pirmininkas M. Gedvilas 1945 02 09 pasirašė aplinkraštį visiems apskričių ir respublikinės reikšmės miestų vykdomųjų komitetų pirmininkams. Jame rašoma: „Sutinkamai su SSRS LKT 1944 m. gruodžio 30 d. potvarkiu įpareigoju visus vykdomųjų komitetų pirmininkus prižiūrėti, kad tarybiniai piliečiai, priverstinai dirbusieji vokiečių okupacijos metu kumečiais pas vietinius

ūkininkus-buožes, būtų pilnutinai atlyginti už visą išdirbtą laiką pagal veikiančius tarybinius įstatymus“⁷⁴. Jiems turėjo būti atlyginta pagal 1929 07 11 Rusijos SFSR patvirtintas „Laikinas taisyklės dėl pagalbinio darbo naudojimo valstiečių ūkiuose“ bei 1930 10 13 profesinių sąjungų CVK ir SSRS LKT nutarimą „Dėl samdos darbo buožių ūkiuose“⁷⁵. Nerasta duomenų, kaip vykdomieji komitetai vykdė šiuos nurodymus. Tačiau iš aplinkraščio bei kitų dokumentų matyti, kad Lietuvos ūkininkus išnaudojo tiek vokiečių, tiek SSRS okupacinė valdžia. Karo metais evakuotų rusų darbas tenkino tik vokiečių valdžios interesus, ir jų sukurtos materialinės vertybės panaudotos karo reikalams. Todėl ir atlyginti už darbą turėjo Vokietija, o ne Lietuva, kuri, vėl patekusi į SSRS priklausomybę, prarado teisę ginti savo tautiečius.

¹ 1959 metų visasąjunginio gyventojų surašymo duomenys (Lietuvos TSR miestai ir rajonai). V., 1962. P. 94.

² Lietuvos gyventojai. Statistikos rinkinys. V., 1990. P. 13.

³ Докладная записка о регистрации населения по городу Вильнюс. 1944 09 10 // Lietuvos centrinis valstybės archyvas (toliau — LVA). F. R. 754. Ap. 13. B. 21. L. 40.

⁴ Автобиография Холтова Якова // LVA. F. R-622. Ap. 1. B. 2. L. 4.

⁵ 3 März 1944. An den Herrn Generalkommissar in Riga, Revel, Kauen. Betrifft: Arbeitspolitik und Socialverwaltung Arbeitseinsatz. Reichskommissar für das Ostland // LVA. F. R-626. Ap. 1. B. 220. L. 309.

⁶ 1944 03 19 d. Panevėžio apskrities viršininko telegrama valsčių viršaičiams // LVA. F. R-622. Ap. 1. B. 14. Lapai nenumuoti.

⁷ Нюрнбергский процесс. Военные преступления и преступления против человечности. М., 1959. С. 113.

⁸ 1944 01 11 Panevėžio srities komisaro raštas apskričių viršininkams ir Panevėžio miesto burmistrui // LVA. F. R-622. Ap. 1. B. 14. Lapai nenumuoti.

⁹ 1945 m. liepos 24 d. Tauragės apskrities vykdomojo komiteto raštas Reevakuacijos reikalų skyriaus viršininkui A. Liskovui // LVA. F. R-754. Ap. 4. B. 408. L. 17.

¹⁰ Evakierete Russen. 1944 03 20 // LVA. F. R-626. Ap. 1. B. 220. L. 378.

¹¹ Ergebnis der Überprüfung der Russen aus dem Kreis Traken // Ten pat. L. 325.

¹² Ten pat. L. 378.

¹³ Списки лиц русского, белорусского, украинского и других национальностей, эвакуированных фашистскими властями в период Отечественной войны из областей, где происходили военные действия, на территории в Куркляйской, Жемайтковской волости Вилкомирского уезда // LVA. F. R-622. Ap. 1. B. 6. Lapai nenumuoti.

¹⁴ Списки лиц русского, белорусского, украинского и других национальностей, эвакуированных фашистскими властями в период Отечественной войны из областей, где происходили военные действия, на территории в Гельванской, Коварской, Куркляйской, Сесицкой, Шешюльской, Пабайской, Понтерской, Таценской, Вепровской, Жальвенской, Жемайтковской волостей // Ten pat. B. 4-13. Lapai nenumuoti (apskaičiuota autorės).

¹⁵ Rusų karo pabėgėlių pasiskirstymas seniūnijomis ir pagal darbingumą Panevėžio apskrities Naujamiesčio valsčiuje // Ten pat. B. 14. Lapai nenumuoti.

¹⁶ 1943 m. rugsėjo 30 d. Onos Sereikienės iš Niauconių kaimo pareiškimas Naujamiesčio valsčiaus viršaičiui // Ten pat.

¹⁷ 1944 m. kovo 27 d. atsakymas į U. Kiaunienės skundą // Ten pat.

¹⁸ 1944 m. kovo 24 d. Juozo Kuodžio iš Strulionių seniūnijos Mazgaigalio k. pareiškimas Naujamiesčio valsčiaus viršaičiui // Ten pat.

¹⁹ 1943 m. lapkričio 26 d. Panevėžio apskrities viršininko raštas valsčių viršaičiams // Ten pat.

²⁰ 1943 m. gruodžio 18 d. Naujamiesčio valsčiaus viršaičio raštas Panevėžio apskrities viršininkui // Ten pat.

²¹ 1944 m. sausio 28 d. žemės ūkio generalinio tarėjo raštas Panevėžio apskrities viršininkui // Ten pat.

²² Ten pat.

- ²³ Ten pat.
- ²⁴ Ergebnis der Überprüfung der Russen aus dem Kreis Traken // LVA. F. R-626. Ap. 1. B. 220. L. 325.
- ²⁵ Rusų karo pabėgėlių lentelės duomenys apie jų atrinkimą darbams į Vokietiją // Ten pat. L. 309.
- ²⁶ Erfassung von Arbeitskräften für das Reich // Ten pat. L. 95.
- ²⁷ 1944 m. sausio 19 d. Naujamiesčio valsčiaus viršaičio informacija // LVA. F. R-622. Ap. 1. B. 14. Lapai nenumeruoti.
- ²⁸ Rukšėnas K. Į vergovę. V., 1966. P. 117.
- ²⁹ 1944 m. rugpjūčio 18 d. Lietuvos SSR Liaudies Komisarų Tarybos nutarimas „Dėl kitų TSRS respublikų piliečių, reevakuojamų į senojo gyvenimo vietas, grįžimo organizavimo Lietuvos TSR teritorijoje“ // LVA. F. R-754. Ap. 1. B. 15. L. 106.
- ³⁰ 1944 m. rugpjūčio 31 d. Lietuvos SSR Liaudies Komisarų Tarybos nutarimas „Dėl Lietuvos TSR Liaudies Komisarų Tarybos 1944 m. rugpjūčio 18 d. nutarimo papildymo“ // Ten pat. L. 109.
- ³¹ Донесение о количестве советских граждан, убывших по месту жительства по областям в период 18 августа по 20 декабря 44 года // Ten pat. Ap. 13. B. 44. L. 9.
- ³² Ten pat.
- ³³ Ten pat.
- ³⁴ Докладная записка о проделанной работе по реэвакуации населения по станции желз. дороги Новая Вильня с 18 августа по 4 сентября 1944 г. // Ten pat. B. 27. L. 19.
- ³⁵ Докладная записка о проделанной работе по реэвакуации населения по станции Каунас Литовской железной дороге с 20 августа по 3 сентября 1944 г. // Ten pat. L. 15.
- ³⁶ Ten pat.
- ³⁷ 1945 m. rugpjūčio 24 d. Telšių apskrities sveikatos apsaugos skyriaus vedėjo K. Repšio raštas Reevakuacijos reikalų skyriaus prie Lietuvos SSR LKT viršininkui // Ten pat. Ap. 4. B. 403. L. 46.
- ³⁸ Докладная записка заместителю Уполномоченного СНК СССР по делам репатриации граждан СССР ген.-лейт. тов. Голубеву // Ten pat. Ap. 13. B. 44. L. 56.
- ³⁹ 1945 m. balandžio 6 d. Reevakuacijos reikalų skyriaus prie Lietuvos SSR LKT atstovo J. Stančiko pažyma apie Alytaus apskrities vykdomojo komiteto darbą, registruojant TSRS piliečius // Ten pat. Ap. 4. B. 402. L. 42.
- ⁴⁰ 1945 m. balandžio 3 d. Kauno apskrities vykdomojo komiteto pirmininko informacija Reevakuacijos reikalų skyriui prie Lietuvos SSR LKT // Ten pat. B. 405. L. 25.
- ⁴¹ 1945 m. kovo 17 d. Vilniaus apskrities vykdomojo komiteto žinios apie TSRS piliečius // Ten pat. B. 404. L. 35.
- ⁴² 1945 m. vasario mėn. Utenos apskrities vykdomojo komiteto raštas Lietuvos TSR Liaudies Komisarų Tarybos pirmininko pavaduotojui drg. V. Niunkai // Ten pat. B. 402. L. 7.
- ⁴³ 1944 m. lapkričio 1 d. Telšių apskrities vykdomojo komiteto laiškas Lietuvos TSR Liaudies Komisarų Tarybos pirmininkui drg. Gedvilui // Ten pat. Ap. 13. B. 24. L. 111.
- ⁴⁴ 1945 m. sausio 22—23 d. Kretingos apskrities vykdomojo komiteto pirmininko V. Simonavičiaus politinis pranešimas M. Gedvilui // Ten pat. Ap. 4. B. 86. L. 48.
- ⁴⁵ 1945 m. vasario 5 d. Biržų apskrities vykdomojo komiteto žinios apie evakuotus TSRS piliečius // Ten pat. B. 443. L. 221.
- ⁴⁶ 1945 m. kovo mėnesio žinios apie TSRS piliečius Utenos apskrityje // Ten pat. L. 230.
- ⁴⁷ 1945 m. vasario 22 d. žinios apie TSRS piliečius Panevėžio apskrityje // Ten pat. B. 475. L. 76.
- ⁴⁸ 1945 m. sausio 15 d. žinios apie TSRS piliečius Šiaulių mieste // Ten pat. L. 199.
- ⁴⁹ Докладная записка заместителю Уполномоченного СНК СССР по делам репатриации граждан СССР генерал-лейтенанту тов. Голубеву // Ten pat. Ap. 13. B. 44. L. 55.
- ⁵⁰ Ten pat. L. 105.
- ⁵¹ Отчетный доклад о работе отдела по делам реэвакуации при Совете Народных Комиссаров Литовской СССР // Ten pat. B. 45. L. 126.
- ⁵² Ten pat. L. 205.
- ⁵³ 1945 m. birželio 20 d. Lietuvos TSR Liaudies Komisarų Tarybos pirmininko pa-

vaduotojo D. Mamajevu raštas Lietuvos TSR vidaus reikalų liaudies komisariui J. Bar-
tašiūnui // Ten pat. B. 44. L. 200.

⁵⁴ Сообщение Управлению Уполномоченного СНК СССР по делам репатриации,
и военному прокурору особого военного округа // Ten pat. Ap. 4. B. 404. L. 81.

⁵⁵ 1945 m. birželio 22 d. raštas Lietuvos TSR valstybinės kontrolės liaudies komi-
sariui drg. Tverku // Ten pat. B. 1188. L. 53.

⁵⁶ 1944 m. spalio 29 d. Lietuvos TSR Liaudies Komisarių Tarybos potvarkis // Ten
pat. Ap. 1. B. 20. L. 8.

⁵⁷ Ten pat. Ap. 13. B. 27. L. 15.

⁵⁸ Ten pat. B. 24. L. 111.

⁵⁹ 1945 m. birželio 30 d. TSRS paruošų liaudies komisariato įgaliojimo Lietuvos
TSR K. Banio raštas LKP(b) CK sekretoriui A. Sniečkui ir Lietuvos TSR Liaudies Kom-
isarių Tarybos pirmininkui M. Gedvilui // Lietuvos valstybinis visuomenės organizacijų
archyvas. F. 1771. Ap. 8. B. 160. L. 118.

⁶⁰ Докладный отчет о работе по приему и устройству граждан, репатриирован-
ных на территории Литовской ССР // LVA. F. R-754. Ap. 13. B. 105. L. 40.

⁶¹ Ten pat. B. 27. L. 17.

⁶² Ten pat. L. 19.

⁶³ Biržų apskrities vykdomojo komiteto žinios apie TSRS rytinių sričių piliečius //
Ten pat. Ap. 4. B. 821. L. 21.

⁶⁴ Докладный отчет по приему и устройству советских репатриированных гражд-
дан по состоянию на 1 01 1946 г. // Ten pat. Ap. 13. B. 75. L. 9.

⁶⁵ Сведения о количестве граждан СССР, насильственно увезенных фашистскими
захватчиками и период временной оккупации // Ten pat. B. 44. L. 169, 188, 209.

⁶⁶ Ответ начальнику переселенческого управления при СНК РСФСР на письмо
№ 08/35 от 12 03 1946 года // Ten pat. Ap. 4. B. 844. L. 39.

⁶⁷ Постановление СНК Литовской ССР от 31 декабря 1944 г. «О вербовке в
текстильную промышленность граждан, увезенных немецкими оккупантами из ранее
оккупированных районов РСФСР» // Ten pat. Ap. 1. B. 16. L. 133.

⁶⁸ Ten pat. Ap. 13. B. 44. L. 55.

⁶⁹ Rokiškio apskrities vykdomojo komiteto ataskaita apie rusus, išvykusius iki 1945 m.
gruodžio 15 d. // Ten pat. Ap. 4. B. 406. L. 30.

⁷⁰ Tauragės apskrities vykdomojo komiteto raštas Reevakuacijos reikalų skyriaus
viršininkui A. Liskovui // Ten pat. B. 408. L. 17.

⁷¹ Mažeikių apskrities vykdomojo komiteto raštas Reevakuacijos reikalų skyriui //
Ten pat. B. 475. L. 7.

⁷² Lietuvos gyventojai. Pirmojo 1923 m. rugsėjo 17 d. visuotino gyventojų surašymo
duomenys. K., 1923. P. 38; Žinios apie apskričių ekonominę padėtį. 1946 m. sausio 1 d.
// LVA. F. R-754. Ap. 4. B. 527. L. 2, 10, 62, 75, 94, 122.

⁷³ СНК СССР распоряжение № 23797 рс от 30 декабря 1944 г. // Ten pat. Ap.
14. B. 9. L. 49.

⁷⁴ 1945 m. vasario 9 d. Lietuvos TSR LKT aplinkraštis Nr. 1. // Ten pat. Ap. 13.
B. 12. L. 13.

⁷⁵ Ten pat.

Gauta 1992 m. gegužės mėn.

Zusammenfassung

NASTAZIJA KAIRIOKŠTYTE

DIE RUSSEN IN LITAUEN WÄHREND DES 2. WELTKRIEGES UND IN DEN ERSTEN NACHKRIEGSJAHREN

Während des 2. Weltkrieges und in den ersten Nachkriegsjahren erfuhr die russi-
sche nationale Minderheit einen quantitativen und qualitativen Wandel. Die Anzahl der
Russen in Litauen vergrößerte sich infolge der Evakuierung von UdSSR-Staatsangehö-
rigen: Von 1942 bis zum 3. März 1943 haben die Deutschen aus Leningrad, Witebsk,
Kaluga und anderen Gebieten der UdSSR 123 000 der sogenannten Kriegsflüchtlingen
nach Litauen evakuiert. Es gibt keine Angaben darüber, wieviel es insgesamt waren.

Diese Kriegsflüchtlinge waren vor allem Frauen und Kinder. Sie wurden über
verschiedene Städte und Dörfer Litauens verteilt und zur Arbeit in Torflagern, Wäldern,

in der Landwirtschaft und anderswo verpflichtet. Die einen wurden in Notunterkünften, die anderen auf Bauernhöfen untergebracht. Den Bauern bereitete es nicht wenige Schwierigkeiten, eine Familie von 4—7 Personen zu ernähren, in der es nur einen oder gar keinen arbeitsfähigen Menschen gab. Die Bauern hatten dadurch zusätzliche Ausgaben. So waren z. B. im Bezirk Vilnius unter 6000 Russen, die im Frühjahr 1941 zur Zwangsarbeit verpflichtet waren, lediglich 600 arbeitsfähig.

Bei der Vertreibung aus ihren Wohngebieten erlebten Menschen viel Mühsal und Leid. Dies traf auch auf die von den Deutschen nach Litauen evakuierten Russen zu. Jedoch war die Lage dieser Kriegsflüchtlinge besser als die der während der Stalinzeit nach Sibirien verbannten Litauer, wo die meisten Deportierten vor Hunger starben.

Noch vor dem Kriegsende sorgte die sowjetische Regierung für die Rückkehr der evakuierten Russen in ihre früheren Wohnorte. In Litauen wurden spezielle Behörden für Reevakuierung gebildet. Die Reevakuierung wurde freiwillig vollzogen. Die meisten Russen (52 300) sind im Jahre 1944 in ihre Heimat zurückgekehrt, zwischen 1944 und 1947 weitere 68 600. Jedoch war die Zahl der Umsiedler größer, denn Militärs legten keine Angaben über die von ihnen reevakuierten Menschen vor.

Die Zurückkehrenden nahmen nicht wenig mit, meistens Haustiere. Die Militärs halfen den Kriegsflüchtlingen, nicht nur sich mit Haustieren zu versorgen, sondern sie auch auf unrechtmäßige Weise aus Litauen hinauszubefördern.

Ein Teil der russischen Kriegsflüchtlinge ist für dauernde Zeit in Litauen geblieben. Dadurch vergrößerte sich die russische nationale Minderheit. Während der Sowjetzeit nahm sie weiter ständig zu. 1923 lebten in Litauen 50 700 Russen, während es im Jahre 1989 bereits 344 500 waren.

Gemäß der Verordnung der UdSSR-Regierung sollte Litauen für die Arbeit zahlen, die die evakuierten Russen während der deutschen Okkupation in Litauen geleistet hatten. Das ist ein weiterer Beweis für die Rechtlosigkeit eines besetzten Landes. Die Russen arbeiteten für Deutsche, so müßte Deutschland und nicht Litauen für ihre Arbeit zahlen.